

УДК 811.161.2

Л. В. Завальська

Національний університет «Одеська юридична академія»,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ В ЛІНГВОПРАГМАТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Статтю присвячено узагальненню основних підходів українських і зарубіжних лінгвістів щодо визначення методів аналізу політичного дискурсу. З'ясовано особливості лінгвістичного прагматичного підходу до аналізу дискурсів різних типів у межах мовного антропоцентризму. Запропоновано типологію методів дослідження та наведено їх класифікацію. Схарактеризовано дискурсивний аналіз, контент-аналіз, структурний аналіз, інтеннт-аналіз і трансакційний аналіз як лінгвопрагматичні методи дослідження політичного дискурсу.

Ключові слова: політичний дискурс, політична комунікації, методологія дослідження, лінгвопрагматика.

Актуальність дослідження. Дослідження аполітичної комунікації (далі – ПК) у лінгвопрагматичному аспекті передусім передбачає виокремлення комунікативних стратегій і тактик, використовуваних у політичному дискурсі (далі – ПД). Такий підхід уможливує вивчення специфіки мовленнєвої поведінки політиків, що послуговуються різними механізмами впливу на співрозмовників та аудиторію загалом. Особливого значення лінгвопрагматичний підхід набуває в умовах спонтанної політичної комунікації, де вибір стратегій і тактик визначає вектор розгортання мовленнєвої взаємодії та її кооперативний чи конфліктний тип, зумовлений специфікою поведінки учасників політичного дискурсу.

Ступінь розроблення проблеми в лінгвістиці. Лінгвопрагматичні дослідження представлено насамперед загальними теоретичними працями Ф. С. Бацевича, Т. А. ван Дейка, О. С. Іссерс, А. Ю. Маслової, Г. Г. Почепцова, Н. І. Формановської, Т. Є. Янко та ін., серед яких особливе місце належить вивченню політичного дискурсу (А. І. Башук, О. В. Карякін, О. М. Паршина, Л. Л. Славова, В. Є. Чернявська, О. О. Чорна та ін.). В українському мовознавстві дослідження політичного дискурсу представлено поодинокими науковими працями (Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, А. П. Мартинюк, С. Т. Онуфрієв, Н. В. Петлюченко, І. С. Шевченко та ін.), що увиразнює необхідність подальшого поглибленого опрацювання цього комунікативного сегмента.

Мета статті – узагальнити основні лінгвопрагматичні концепції досліджен-

ня українського політичного дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лінгвопрагматика як міждисциплінарна галузь мовознавчих досліджень сформувалася в межах антропоцентричної наукової парадигми, при цьому на перший план виходить діяльнісний підхід до мови. Зважаючи на це, Ф. С. Бацевич виокремлює «діяльнісний принцип вивчення мови як динамічного, антропозорієнтованого явища» [2, с. 35] як загальнолінгвістичне підґрунтя лінгвопрагматики. Зважаючи на це, лінгвопрагматику розглядають у світлі антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ.

Для розуміння сутності лінгвопрагматики потрібно з'ясувати специфіку методологічного підходу, що актуалізований у межах цієї науки. Так, А. Ю. Маслова розрізняє когнітивно-функційний підхід до вивчення мовних явищ, коли розглядають зовнішнє середовище, в якому функціонує мовна система, а об'єктом дослідження виступає «світ свідомості, її структури», та комунікативно-функційний, коли зовнішнім середовищем є «сфера комунікації, спілкування через мову» [7, с. 15]. Лінгвопрагматика, на нашу думку, є втіленням другого підходу, бо вона пов'язана з виокремленням специфіки функціонування мовних одиниць у комунікативній взаємодії, що і зумовлює пріоритетне дослідження діяльності мовця та реципієнта. З огляду на це, дефініції лінгвопрагматики ґрунтуються на ситуативному, діяльнісному підході до мови. Г. Н. Кенжебаліна наголошує, що метою лінгвопрагматики є вивчення «мови в контексті» – соціальному, ситуативному тощо, тобто вивчення мови як засобу комунікації [6, с. 15], здебільшого ототожнюючи комунікативну лінгвістику та лінгвопрагматику, хоч переважно розглядають останню як розділ комунікативної лінгвістики (М. Ф. Алефіренко [1], О. О. Селіванова [10] та ін.). С. Т. Шабат-Савка вважає, що основу досліджень лінгвопрагматики «становлять використання і функціонування мовних знаків у процесі спілкування у взаємозв'язку з адресантно-адресатним континуумом, стосунками між комунікантами, у контексті цілісної мовленнєвої ситуації – співвідношенням вербальних та невербальних засобів комунікації» [13, с. 20]. Наголошення на комунікативних аспектах у вивченні мовних одиниць зумовлено і тим, що лінгвопрагматику визначають як науку, що вивчає мову «не «саму в собі і для себе», а як засіб, що використовує людина у своїй діяльності» [7, с. 29]. Цей підхід охоплює і лінгвофілософське, і комунікативне потрактування лінгвопрагматики.

І. В. Самаріна щодо вивчення ПД пропонує визначення лінгвопрагматики як розділу прагматики, що «символізує нову наукову парадигму, що досліджує використання людьми природної мови як знаряддя соціальної дії та взаємодії в умовах конкретної ситуації спілкування на основі спеціальної системи правил, постулатів і стратегій» [9, с. 15]. Сюди уналежнено питання, пов'язані з мовцем, реципієнтом, їхньою взаємодією у процесі комунікації, ситуацію спілкування, а також вибір мовних засобів для впливу на адресата.

Лінгвопрагматика як окрема галузь мовознавства почала формуватися в се-

редині минулого століття. Теоретичні засади цієї науки сформульовано у працях засновників лінгвопрагматики – Дж. Остіна, Дж. Сьорля, Г. П. Грайса та ін., що отримали назву «теорії мовленнєвих актів» (далі – ТМА). ТМА пропонує нову модель комунікативної ситуації, у якій, крім традиційних компонентів – мовця, адресата, повідомлення, наявні ще й комунікативний намір (мета комунікативної взаємодії) та результат. Основні положення було викладено у програмній праці Дж. Остіна «How to do things words» («Слово як дія»). У цій праці Дж. Остін звертає увагу на те, що не всі висловлення природної мови щось описують, стверджуючи або заперечуючи, тобто не всі є судженнями, є й окрема група висловлень, яка вже під час вимови становить певні дії – клятви, обіцянки, гарантії тощо. Назвавши подібні висловлення перформативними, Дж. Остін описує їх, пропонує власну типологію перформативних висловлень та визначає специфіку: перформативи характеризуються еквіакціональністю, еквітемпоральністю, верифікованістю, специфічною граматичною вираженістю та наявністю у мовця певних повноважень [8]. Еквіакціональність тлумачать як повний збіг дії та промовляння МА (основна ознака перформативів), еквітемпоральність – як збіг мови вимови МА та його дії, верифікованість – неможливість застосування критеріїв істинності / хибності до перформативів, граматична репрезентація передбачає функціонування власне перформативних висловлень у формі 1-ої особи однини теперішнього часу (*Я клянуся*), наявність у мовця повноважень указує на результативність їх уживання, тобто мовець здатний забезпечити реалізованість дії, позначеної у висловленні.

Загальне поняття мовленнєвого акту (далі – МА) було обґрунтовано у світлі нової методології, оскільки ТМА «постулює як основні одиниці людської комунікації, багатопланові за своєю структурою певні мовленнєві дії, що виступають як носії певних комунікативних завдань і скеровані на досягнення певних ефектів, що зазвичай розпізнаються за дієвою або емоційною реакцією адресата» [7, с. 50]. Основним об'єктом вивчення в ТМА стало висловлення, що потрактовувалося як таке, що реалізовано в трьох одномоментних фазах – локутивній, іллокутивній та перлокутивній, де перша становить акт матеріального втілення висловлення (вимова), друга – комунікативний намір мовця, а третя – очікуваний результат. Для лінгвопрагматики основний інтерес становлять іллокутивна та перлокутивна фази. Це цілком узгоджується з позицією Т. А. ван Дейка, який писав, що «дія має три фази: ментальний стан (бажання, рішення, цілі, наміри – при їхню внутрішню структури ми маємо туманне уявлення...), власне дію (фізичну) і наслідки цієї дії (передбачені або ні: певний стан, подію або процес» [5, с. 285]. Це стосується й мовленнєвої дії, яку втілює МА, зокрема перформативний.

Як галузь лінгвістики лінгвопрагматика послуговується комплексом методів. Ф. С. Бацевич виокремлює п'ять основних методів лінгвопрагматики [2, с. 37–41].

1. Структурний аналіз, що полягає у вивченні компонентів, складників пев-

ного мовного явища і виник ще в межах системно-структурної наукової парадигми. Він реалізований у вигляді конкретних методик дистрибутивного аналізу, компонентного, трансформаційного, безпосередніх складників, серед яких у лінгвопрагматиці активно використовують компонентний і трансформаційний. Структурний аналіз має давню історію і зумовлений традиційним підходом до аналізу мовних явищ, проте обійтися без нього під час дослідження «мови в дії» практично неможливо, оскільки він спрямований на виявлення сутності цілісного мовного утворення через вивчення його окремих складників. О. О. Селіванова визначає структурний аналіз як такий, що слугує «пізнанню внутрішньої організації мови як системи із притаманними їй інваріантними елементами, що в мовленні співвідносяться з регламентованими конкретними реалізаціями» [10, с. 55], й у цьому значенні структурний аналіз є незамінним у лінгвопрагматиці.

2. Дискурс-аналіз пов'язаний із виявом суб'єктивного чинника в спілкуванні, у вивченні насамперед спонтанної усної комунікативної взаємодії та різних типів дискурсів. Найпопулярнішими методиками дискурс-аналізу є конверсійний аналіз та аналіз суміжних пар. Через термінологічні хитання у визначенні дискурсу, така ж ситуація спостерігається і з дискурс-аналізом, у межах якого розрізняють критичний дискурс-аналіз (Н. Феркло) та історичний дискурс-аналіз (Р. Водак). Критичний дискурс-аналіз «концептуалізує мову як форму соціальної практики» та покликаний продемонструвати, що мова і соціальна структура взаємовпливають одна на одну [12, с. 199]. Історичний дискурс-аналіз «спирається на теорію лінгвістичної діяльності та аналізує рівень змісту та відношення в інтерв'ю, етапи дискусій тощо» [12, с. 212]. На думку О. О. Селіванової, завданнями дискурс-аналізу є «дослідження соціальної, текстуальної та психологічної контекстуалізації дискурсу, його зразків і жанрів із певним набором змінних (соціальних норм, ролей, статусів комунікантів, їхніх конвенцій, стратегій, показників інтерактивності й ефективності спілкуванні); вивчення закономірностей досягнення комунікантами комунікативної кооперації або чинників породження комунікативного конфлікту, способів реалізації комунікативного суперництва; опис інституційних форм і типів дискурсів тощо» [10, с. 626–627]. І в цьому потрактуванні дискурс-аналіз є основним методом дослідження ПД у лінгвопрагматичному аспекті.

3. Контент-аналіз передбачає кількісний опис комунікації, тобто певні підрахунки мовних одиниць, що функціонують у текстах і дискурсах, дають достатньо об'єктивні результати щодо елементарних мовних одиниць та особливостей їхньої семантики і функціонування в комунікативному процесі. Одиницями контент-аналізу є найменші компоненти текстів, у яких з'ясовують частотність і характер змінних (властивості категорій) [12, с. 94]. Переважно контент-аналіз використовують у дослідженнях мас-медійної комунікації, що дає змогу простежити об'єктивні показники змін функціонування мовних одиниць у динаміці.

4. Трансакційний аналіз запроваджений американським психологом Е. Берном [3], він передбачає виокремлення трьох типів психологічних ролей, або еґо-станів (Дитина, Дорослий і Батько), що зумовлює відповідну мовленнєву поведінку особистості. Для «Дитини» характерно відверте вираження емоцій, неврівноваженість, відкритість, захоплення ситуацією, відсутність критичності тощо. Для «Батька» характерні такі риси мовленнєвої поведінки, як дидактизм, акцент на виховання, увага до помилок, вміння прийти на допомогу тощо. Для «Дорослого» характерна демонстрація раціональної мовленнєвої поведінки, аналіз власних і чужих вчинків, опертя на раціональне сприйняття світу тощо. Кожна мовна особистість обирає ту модель поведінки, яка їй вдається найрезультативнішою в певних умовах. Через це сутність трансакційного аналізу полягає у виявленні трансакцій – конкретних типів взаємодії між психологічними ролями, що обирають комуніканти.

5. Інтент-аналіз передбачає виявлення реальних намірів (інтенцій) комунікантив «за особливостями їх мовлення, комунікативної поведінки загалом із застосуванням спеціальних методик і прийомів аналізу живого мовлення» [2, с. 40]. Річ у тому, що традиційна лінгвістика вивчала те, що висловлено або написано, тобто результат мовленнєвої діяльності, а намір мовця, часто прихований, залишався поза увагою дослідників. У лінгвопрагматиці іллокутивна фаза, що відповідає на інтенцію мовця, є однією з найважливіших, тому її розглядають в різних аспектах. Так, С. Т. Шабат-Савка визначає інтенцію як комунікативну категорію, що «репрезентує ментальний світ людини в синтаксично окреслених, модельно-релевантних реченнєвих реалізаціях» [13, с. 50], актуалізуючи синтаксичний аспект. Інтент-аналіз є пріоритетним методом дослідження ПК: на першому етапі визначають конкретний зміст тексту та очевидність його інтенційного плану, а на другому етапі – подають «експертну кваліфікацію інтенції, що лежить в основі аналізованого висловлення» – ця процедура отримала назву «техніка виявлення змістових інтенцій» [11, с. 42].

Щодо існування окремого прагматичного аналізу, зазначимо, що здебільшого не визнають існування такого окремого методу, який має охоплювати вивчення стратегій і тактик спілкування, аксіологічних аспектів комунікації, мовленнєвих жанрів, законів і правил спілкування тощо. Ф. С. Бацевич наголошує: «необхідно зазначити, що до цього часу методик і прийомів аналізу мови, властивих лише цьому методу, не створено, а тому говорити про наявність окремішнього прагматичного методу аналізу мови на сучасному етапі розвитку лінгвістики ще зарано» [2, с. 41]. Проте потрібно вказати, що останнім часом з'являються наукові розвідки, де визначено метод прагматичного аналізу як окремий, але говорити про існування прагматичного аналізу як специфічного методу, на нашу думку, зарано. Для ПК насамперед релевантним є дискурс-аналіз, що презентований методиками вивчення комунікативних ролей, типів комунікативної взаємодії та стратегій і тактик.

М. В. Гаврилова розглядає особливі методи дослідження, релевантні для

аналізу ПК, уналежнюючи до них психологічний аналіз, мотиваційний аналіз та інтент-аналіз [4, с. 34–38]. Психологічний аналіз скеровано на виявлення особистісних характеристик політика через аналіз його промов; мотиваційний аналіз передбачає виявлення мотивів, наявних у політичних промовах, – це мотиви досягнення, відношення та влади, репрезентовані на вербальному рівні певними лексико-граматичними одиницями; інтент-аналіз характеризується виявленням комунікативних намірів політиків. Ця типологія методів стосується ПК загалом і не перебуває в колі лінгвістичної проблематики, проте останній метод активно використовується мовознавцями, хоч і сформульований та описаний психологами.

Висновки і перспективи дослідження. Лінгвопрагматичний підхід зумовлює поєднання антропоцентризму й дискурсоцентризму щодо вивчення специфіки політичного дискурсу. Основними методами лінгвопрагматичних досліджень ПД є структурний аналіз, дискурс-аналіз, контент-аналіз, інтент-аналіз і транзакційний аналіз. Питання про існування прагматичного аналізу належить до дискусійних. Перспективи дослідження полягають у розробленні комплексу методів і прийомів дослідження ПК.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта ; Наука, 2005. – 412 с.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Берн Э. Люди, которые играют в игры. Игры, в которые играют люди / Э. Берн. – М. : ЭКСМО, 2008. – 576 с.
4. Гаврилова М. В. Методы и методики исследования политической коммуникации : [учеб. пособие] / М. В. Гаврилова. – СПб. : Изд-во Невского ин-та языка и культуры, 2008. – 92 с.
5. Дейк Т. А. ван. Вопросы прагматики текста / Т.А. ван Дейк // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – Вып. 8. Лингвистика текста. – С. 259 – 336.
6. Кенжебалина Г. Н. Лингвопрагматика : учебное пособие для студентов и магистрантов филологических специальностей / Г. Н. Кенжебалина. – Павлодар : Кереку, 2012. – 121 с.
7. Маслова А. Ю. Введение в прагмалингвистику : [учебн. пособие] / А. Ю. Маслова. – М. : Флинта ; Наука, 2008. – 152 с.
8. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. XVII. – С. 22–129.
9. Самарина И. В. Коммуникативные стратегии «создание круга чужих» и «создание круга своих» в политической коммуникации (прагмалингвистический аспект) : дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 – теория языка / И. В. Самарина. – Ростов-на-Дону, 2006. – 158 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістична енциклопедія : Напрями та проблеми : [підручник]. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
11. Слово в действии : Интент-анализ политического дискурса : [под. ред. Т. Н. Ушаковой, Н. Д. Павловой]. – СПб. : Алетейя, 2000. – 316 с.
12. Тичер С. Методы анализа текста и дискурса / С. Тичер, М. Мейер, Р. Водак, Е. Веттер. – Харьков : Изд-во Гуманитарный центр, 2009. – 356 с.
13. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія] / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.

References

1. Alefirenko N. F. *Sovremennyye problemy nauki o yazyke*. M.: Flint; Science, 2005. 412 p.
2. Batsevich F. S. *Essays on linguistic pragmatics: [monograph]*. Lviv: Pais, 2010. 336 p.
3. Berne E. *Lyudi, kotoryye igrayut v igry. Igry, v kotoryye igrayut lyudi*. M.: EKCMO, 2008. 576 c.
4. *Metody i metodiki issledovaniya politicheskoy kommunikatsii* : [uchebn. posobiye]. SPb. : Izd-vo Nevskogo in-ta yazyka i kul'tury, 2008. 92 s.
5. Deyk T. A. van. *Voprosy pragmatiki teksta / T.A. van Deyk // Novoye v zarubezhnoy lingvistike*. – M., 1978. – Vyp. 8. *Lingvistika teksta*. – S. 259 – 336.
6. Kenzhebalina G. N. *Lingvopragmatika : uchebnoye posobiye dlya studentov i magistrantov filologicheskikh spetsial'nostey*. Pavlodar : Kereku, 2012. 121 s.
7. Maslova A. YU. *Vvedeniye v pragmalingvistiku* : [uchebn. posobiye]. M. : Flinta ; Nauka, 2008. 152 s.
8. Ostin Dzh. *Slovo kak deystviye // Novoye v zarubezhnoy lingvistike*. M. : Progress, 1986. Vyp. XVII. S. 22–129.
9. Samarina I. V. *Kommunikativnyye strategii «sozdaniye kruga chuzhikh» i «sozdaniye kruga svoikh» v politicheskoy kommunikatsii (pragmalingvisticheskiy aspekt)*. diss. for the degree of Candidate filol. Sciences: spec. 02.10.09. Theory of Language. Rostov-na-Donu, 2006. 158 p.
10. Selivanova O. *Modern linguistic encyclopedia: Directions and problems: [textbook]*.Poltava: Environment-K, 2008. 712 p.
11. *Slovo v deystvii : Intent-analiz politicheskogo diskursu*: [pod. red. T. N. Ushakovoy, N. D. Pavlovoy]. SPb. : Aletyya, 2000. 316 s.
12. Ticher S. *Metody analiza teksta i diskursa / S. Ticher, M. Meyyer, R. Vodak, Ye. Vetter*. – Kharkov : Izd-vo Gumanitarnyy tsentr, 2009. – 356 s.
13. Shabat-Savka S.T. *Category of communicative intension in the Ukrainian language: [monograph]*. Chernivtsi: Bukrek, 2014. 412 p.

Zavalska L. V.

THEORETICAL PRINCIPLES OF RESEARCH OF UKRAINIAN POLITICAL DISCOURSE IN THE LINGUISTIC AND PRAGMATIC ASPECT

The article is devoted to the generalization of the main approaches of Ukrainian and foreign linguists in determining the methods of analysis of political discourse. The peculiarities of the linguistic pragmatic approach to the analysis of different types of discourse within the framework of linguistic anthropocentrism are revealed. A typology of research methods is proposed and their classification is given. Discourse analysis, content analysis, structural analysis, intrusion analysis and transactional analysis as lingvo-pragmatics methods of research of political discourse are described.

Keywords: *political discourse, political communication, research methodology, linguistic pragmatics.*